

szolgáltam.« Egyik levelében pedig ezek olvashatók: »Az örmény nemzetség engemet keresett meg és hozzám folyamodott betűkésztetésbeli boldogíttatásának okaért«. Mindezekhez pedig Dézsi a következő felszólítást csatolja: »Örmény honfitársainknak, a kik folyóiratot tartanak fent s nagy gondot fordítanak a magyar-örmény vonatkozások kutatására, fölhívjuk figyelmét ez adatra. Érdekes volna tudni: megemlékeznek-e az örmény írók a M. Kis szolgálatairól?«

Azt hiszszük, az elmondottak eléggé mutatják, hogy »Erdély phoenixé-nek legújabb életrajza nagy gonddal és hivatottsággal készült derék opus. Mindössze a nyomdászati-technikai és bibliofil szempontokat szerettük volna jobban kidomborítva látni s azt hiszszük, hogy a Kis Miklós nyomdatermékeinek bibliografiai jegyzéke teljesség s használhatóság kedvéért helyet kaphatott volna a könyv végén. A függelékben szerző Kis Miklós egyik nevezetes előszavát s néhány érdekes levelét közli.

E—r.

Nyelvelméltani széljegyzetek.

(Válasz dr. Bartha József ismertetésére.)

A Magyar Könyvszemle legutóbbi füzetében »ismertette« dr. Bartha József »A nyelvvelméltan alapvonalai« című értekezésemet, de ismertetése, bíráló észrevételei, egyéni reflexiói annyira egymásba folynak, hogy abból, ki értekezésemet nem ismeri, nemcsak hogy képet nem nyer arról, de Bartha egész cikkét meg sem értheti. Nem ezt a hibát akarom most jóvá tenni, hisz a szíves érdeklődő hamarosan megismerkedhetik értekezésemben vallott nézeteimmel R. Prikkel Mariánnak a Philologiai Közlönyben (1899. évf. 58. l.) közölt másféloldalmi kivonatából, de dr. Bartha József egyrészt olyan tévedésekért ró meg, melyeket el nem követtem, másrészt maga olyan természetű tévedéseket hirdet arany igazságokként, hogy a magyközönség ilyenmű megtevészése ellen határozottan tiltakoznom kell.

De lássuk magát az ismertetést. A t. bíráló hibáztatja mindjárt a nyelvvelméltán adott meghatározásomat, hogy: *a nyelvvelmélt egy nyelvállapotról szóló jegyekben ránkmaradt tanuvallomás.*

»A szerzőnek — úgymond a t. bíráló — ha teljesen kifogástalan meghatározást akart adni, tisztába kellett volna hoznia minden oldalról az *emlék lényegét.* — Az emlék lényege . . . az, hogy valamely *elmúltat*, *ma már nem létezőt* jelöl meg *maradandóan.*« (Ksz. 79. l.) Azt, hogy a *maradandóság* benn van meghatározásomban Bartha se tagadja. Nézzük, benn van-e a *múlt*? Azt mondottam, hogy a nyelvvelmélt egy nyelvállapotról szóló jegyekben *ránkmaradt* tanuvallomás. Tehát, ha valami egy nyelvállapotról jegyekben *ránkmarad*, akkor az a nyelvállapot »elmúlt« dolog. De tegyük föl, hogy nem volna benn meghatározásomban a »múlt s a nem létezés«, vajon lehet-e egyáltalában egy állapotot úgy rögzíteni, hogy rögzített alakjában már ne válnék azonnal »múlt és nem létező« állapottá?

Mielőtt erre felelnénk, vizsgáljuk meg, hogy »tisztába hozta-e« a t. bíráló az *emlék* lényegét s vajon tisztában van-e ő maga is avval, hogy *micsonda és hányféle az emlék?* Ő maga így magyarázza meghatározásából kifolyólag az emléket: »A marathoni emlék az ott elhullott görög hősöket, az esküteri szobor a mi meghalt Petőfinket jelöli és jelenti nekünk. Ellenben egy olyan szobor, a melyet valamely élő személynek emelnének, még nem volna, csak majd lenne emléke (?) az illetőnek, a mikor már föbbé nem él, vagy arról a helyről véglegesen eltávozott. Így értelmezvén az emlék fogalmát, mivel nem is lehet másképen . . .« (80. l.)

Lássunk egy példát. Strobl Alajos márványból kifaragta Jászai mell-szobrát. Jászai is él, Strobl is él, meg a szobor is megvan. *Emlék* ez a szobor? Feltétlenül. A többek között *művészeti emlék* vagy közelebbről *szoboremlék*, de teljesen független attól a körülménytől, hogy él-e az ábrázolt vagy sem, mert az a szobor egy befejezett egész. László Fülöp arcképfestményei például, a t. bíráló okoskodása szerint még nem *művészeti emlékek*, majd csak akkor válnak ilyen emlékeké, ha azok az urak és hölgyek, kiket lefestett, *múlt és nem létező* urak és hölgyek lesznek.

Azonnal szembeötlök, hogy a t. bíráló és én az *emlék* szót két különböző értelemben használjuk. Minden nyelvben van jelentésbeli eltérés az egyes szók *köznapi* és *tudományos* használata között. Így vagyunk az *emlék* szóval is. A marathoni emlék is *emlék* (Denkmal), az emlékebe kapott hajfűrt is *emlék* (Andenken), egy kőkori kovakés is *emlék* (Denkmal), pl. művelődéstörténeti emlék, iparemlék, geológiai emlék stb. Ha e három emléken végigtekintünk, azt látjuk, hogy a köznapi értelemben vett Denkmal *emlékeztető célzattal készült monumentális* alkotás. A marathoni emléket azért emelték, hogy *emlékeztessen bennünket* az ott elhullott görög hősökre. Az ifju azért kapta a hajfűrtöt emlékebe, hogy az *emlékeztesse őt* valakire. Az Andenken is emlékeztető célzattal készült (vagy magán a tárgyon végeztünk technikai változtatásokat, vagy az átadás körülményeit tettük célzatossá), de a vulgaris Denkmal és Andenken között egyrészt az a különbség, hogy az előbbi monumentális, az utóbbi nem, másrészt a Denkmal inkább a közösségnek, az Andenken inkább magánfél számára készült. A tudományos értelemben vett emlék (Denkmal) ellenben emlékeztető célzat nélkül készült, de mi magunk *önként* felhasználjuk e tárgyakat, hogy *múlt* állapotokat *szabadon választott szempontból* rekonstruálhassunk.

Az ősember pld. nem azért pattogatott le nagy kinnal egy alkalmas kovaszilánkot, hogy a prehistorikusokat emlékeztesse az ő műveltségi állapotára, ipari készségére, hanem, hogy eleséget szerezzen vagy az életét védje vele. A fehérvári bicska, meg a legfinomabb angol zsebkés egyaránt gyakorlati célból készült s daczára, hogy *ma* készültek, a kovakéssel együtt *egyaránt* iparemlékek. Fönnebb azt mondtam, hogy a tudomány az egyes tárgyakat *szabadon választott szempontból* vizsgálja. Ha ez igaz, akkor a vulgaris Denkmalra és Andenkenre fölhozott példák: a marathoni emlék és a hajfűrt, is lehetnek tudományos értelemben vett emlékek. Ugy is van. A marathoni emléket nem azért emelték, hogy vele alkalmat adjanak a mai paleografusoknak a régi görög írás tanulmányozására, s a *ma is élő* osztjások nem azért viselnek haját, hogy a Zichy-féle expedítio hajpróbákat vegyen belőlük néprajzi célokra, de azért úgy a marathoni emlék mint az osztják halász bajfűrtje tudományos emlék, az első írásemlék, a másik anthropológiai emlék.

Mindezt pedig azért kellett elmondanunk, hogy megnézhessük minő értelemben használja és tenné kötelezővé a t. bíráló az *emlék* szót. Kiténik, hogy ő a három közül épen a vulgaris Denkmal érti, a mikor ő a Petőfi emléket s a marathoni emléket hozza fel például a tudományos emlékre, *mert* szerinte csak halott vagy tőlünk végleg eltávozott ember szobra *emlék*, az élő »még nem *volna*, csak majd *lenne emléke* (!) az illetőnek . . .« A tudományos emlékeknek e helytelen felfogásából magyarázható az is, hogy szerinte nevétséges az az állításom, mi szerint a Halotti Beszéd, Pázmány beszéde, Arany költeménye meg az én értekezésem *egyaránt* nyelvemlékek. Bartha ugyanis úgy vélekedik, hogy »a szerző nyelvállapota sem változott meg *lényegeset* ama néhány hónap óta, hogy értekezését megírta.« (80. l.) Helyes. *Lényegeset* nem változott, csak lényegtelen *változott*. De ugy-e *változott*, tehát értekezésemben, sőt jelen soraimban rögzített nyelvállapotom »*elmúlt s ma már nem létező*«, tehát még Bartha szerint is emlék.

De a t. bíráló ebbe alig egyezik bele, mert ő adott egy meghatározást

is »a melynek alapján *nem nehéz (!)* megállapítani, *mikor* válik valamely nyelvmaradvány nyelvméllékké és *mikor még* nem az. *A nyelvméllék egy má már nem létező nyelvvállapot maradandó jele.* A Halotti Beszéd tehát, valamint Szent-Pál leveleinek kinyomatott fordítása, nyelvméllék, mert ma már nem létező nyelvvállapotot tüntetnek fel; ellenben Arany költeményei, meg Hubert értekezése s ez az én ismertetésem még nem nyelvméllék, hanem csak akkor lesz azzá, ha azok a *lényeges nyelvi jelenségek*, a melyek most egymással s az élő nyelvvállalattal egyező nyelvvállalapotukat teszik, majd elmúlnak s a majdan élő nyelvvállalottól *lényegesen* elütnek.« (82. l.)

A t. bíráló a »*lényeges*« szó segítségével szeretne kibújni a meghatározás alól, pedig alapszámban ugyanott tart, a hol Zolnai, a ki szerint: minden *régi* irat nyelvméllék. Erre én megkérdeztem értekezésemben, hogy mi az a *régi*? 500 év, 100 év, vagy 10 is elegendő? S most ugyanúgy megkérdezem Barthától, hogy mik azok a »*lényeges nyelvjelenségek*«, a miket szerinte »nem nehéz megállapítani«? Nagyon kérem, hogy állapítsa hát meg s ha megtette, akkor majd beszélhetünk tovább. De addig engedje meg, hogy változtatlanul fenntartsam azt a »szinte nevetségesnek látszó« állítást, hogy: *minden fixált, megörökített nyelvvállapot nyelvméllék.* Az ellen azonban határozottan tiltakozom, hogy a t. bíráló ez állítástomat így idézze: »Hubert szerint nyelvméllék a világon minden, a mi *iratott, iratík és iratni fog!*« Ezt a zöldséget én sohase mondtam. Az ismertetőnek illető eljárása fölött érzett egyéni érzelmeim elbaltgatását azt hiszem megbocsátja a t. bíráló.

Ha már most a dolog úgy áll, hogy az egész élet s így a nyelv működés is *lényegtelen változások láncolata*, joggal kérdezhetjük, hogy melyik az a legkisebb változásegység, melyet a tudomány fáklyája mellett többé nem boncolhatunk, részeit meg nem különböztethetjük? Olyan parányi egység, melyet — ha nem is tudományos eszközökkel — de legalább a képzeletben, vagy mondjuk elméletben újra részekre nem bonthatnánk, még a képzeletben sincs. Minthogy azonban a tudomány és eszközei — mivel hogy léteznek — folytonosan változnak, folytonosan változik az az egység is, melyet egy-egy tudomány a *valóságban* többé részekre nem bonthat, sőt ez egység az egyes tudományok természete és fejlettsége szerint különböző. A míg pld. a prehistória nem jutott el az egyéni identifikálásáig, addig a művészettörténet némely részében nemcsak az egyes művészeket, de az egyes művek keletkezési idejét sőt készítési folyamatát is meg tudja állapítani; a nyelvészet nem elégszik meg az egyes mondatok, szavak, hangok megállapításával, vizsgálja sőt részekre bontja az egyes hangok keletkezését s e keletkezés részeit idővel még tovább boncolhatók a beláthatatlanságig.

De bármennyire fejlődjék is a tudomány, ez esetben a nyelvtudomány, a nyelvműködésnek valósággal megállapítható legkisebb része és a hangok, szók, mondatok, szóval az egész beszéd, megegyeznek egymással egy közös tulajdonságban, hogy t. i. mindenik *egy* agyvelő, *egy* beszélőszerv, *egy* ember alkotása; ez egység él ugyan, tehát folytonos lényegtelen változásokon megy keresztül, de ránk emberekre a *legkisebb önálló emberi szervezetegység* benyomását teszi, mely egységében állandó ellentéte a *sok* individuumnak, azaz a *közösségnek*. Ezen az alapon különböztettem meg nyelvmélléktant és nyelvtörténetet, melyek közül az előbbi *egy beszélőszerv* működését állapítja meg akár egészében, akár részleteiben, az utóbbi a nyelvlegeségek kölcsönhatását, nyelvfejlődésbeli jelentőségét vizsgálja. A mi e két tudománynak egymáshoz való viszonyát illeti, bővebben kifejtettem a Nyelvőr 1898, 515-ik lapján.

De Bartha tagadja az egyéni nyelvvállalapot keresésének jogosultságát is. Ennek czáfolására nem vesztegetek sok szót, elég ha Bartha érveléséből adok egy kis izelítőt. »Nyelvvállalapotunk . . . legtöbb sajátságaiiban egyezik más, velünk egy időben élő emberek nyelvvállalotával s *ennél fogva* az egyes nyelvméllékekben *csakis* a származásuk idcjében tényleg létezett *általános* vagy *közös* nyelvvállalotot kutathatjuk s az *egyén* nyelvvállalotát kutatni *nemcsak fölös-*

leges, hanem szinte *lehetetlen* is, mert ezt a nyelvemlék nem tüntetheti fel *teljesen* sohasem.» (81. l.)

Hát azért *főösleges*, azért *lehetetlen* az egyéni nyelvállapot keresése, mert azt a nyelvemlék nem tüntetheti fel *teljesen* sohasem? Hát a kor nyelvállapotát talán *teljesen* tünteti fel? Hát azért, mert vannak *közös* vonások, azért *csakis* ezeket szabad kutatnunk, az *egyéni*eket nem? Hát az írás nem »több emberek alkotása«, épúgy mint a nyelv? Hát írásunk nem egyezik legtöbb sajtáságaiban a velünk egy időben élő emberek írásával? Hát azért az írástan talán csak *közös* vonásokat keres és nem állapítja meg az *egyén* írását?

Ezek után áttérhetünk az ismertetés írástani részére, a hol a t. bíráló saját szavai szerint sok dolgot *nem értett* meg értekezésemből. Nézzük, benem rejlik-e a hiba? »*Érthetetlen* (!) e szórszálhasogató megkülönböztetések közül a következő: „Ha valaki rendes megszokott írásával hamisít *nyelvemléket*, akkor műve az irottemlékek tanának (Schriftdenkmälerkunde) szempontjából *nem hamisítvány*.” Ez is olyan megkülönböztetés — írja Bartha — a melyet csak a *német Gründlichkeit* eszelhet ki. Hiszen, ha én *rendes megszokott írással* »hamisítom« a Halotti Beszédet, ez *nem lesz hamisítvány*, hanem egy kései nyelvemlék-*másolat*! (Hát azt hiszi a t. bíráló, hogy nyelvemlék-*másolat* nem lehet *hamisítvány*?) Avagy melyik barát lett volna a középkorban annyira együgyű, hogy leírta volna *rendes, megszokott írásával* a Halotti Beszédet s aztán azt hirdette volna, hogy nézzétek ez az igazi a hiteles és eredeti Halotti Beszéd!? *Mert csak így lehetne hamisításvól szó, különben nem.*«

Igazán? Hátha én *rendes megszokott írással* hamisítok egy soha nem létezett XIII. századi *nyelvemléket* és azt hirdetem, hogy az eredeti most már elveszett, de én még idejekorán lemásoltam? *Írásemlék*-hamisítvány ez az én »*másolatom*«? Nem, mert az én *rendes, megszokott írásom*. *Nyelvemlék*-hamisítvány? Bizony az. Esem ágában sincs azonban *Bartha* alaposságát magyar *nemzeti* vonásnak feltüntetni.

A t. bíráló azért is megró, mert szerinte meglehető magasról ítélem el Volf és Zolnai nyelvemlékkiadásait s aztán csak az Ehrenfeld-kódex 66-ik lapjáról mutatok ki 25 sorban 12 jelentéktelen hibát, a mely szerinte *ridiculusus* a nagyhangú kárhozzátások után. Megengedem. De én *kénytelen* voltam épen ezt a lapot venni vizsgálat alá, mert Volf csupán ezt adta ki hasonmásban, és azt akartam, hogy minden olvasó otthon az íróasztalnál meggyőződhessék állításom igazságáról. Ha azonban a t. bíráló közelebbről érdeklődik Volf nyelvemlékkiadásai iránt, kérem hasonlítsa vele össze pl. a Szent Krisztina életét, a mely megvan a múzeumban, alig néhány oldal s így könnyen meggyőződhetik állításaim helyességéről.

A t. bíráló helyteleníti, hogy én megkövetelem a nyelvemlékkiadástól a teljes hűséget és felteszi a kérdést: »Hát kiknek a számára készítjük a *nyelvemlék*-kiadásokat? *Az olvasóknak*. (Oh nem! A nyelvemlékbuvároknak!) S kik ezek? A nyelvészek, a történetírók, a régiségtannal foglalkozók, a jogászok, a természettudósok, még theologusok is, mert mindenik találhat a *nyelvemlékben* saját tudományába vágó dolgokat«. Téved a t. bíráló. Azok az urak nem a *nyelvemlékben*, hanem az *iratban*, ez esetben a történeti emlékekben, régiség-emlékekben, jogi emlékekben, természetemlékekben, vallásemlékekben stb. találják a saját tudományukba vágó dolgokat. Minthogy azok az urak nem a *külsőt*, hanem a *belső*t, a *tartalmat* vizsgálják valamely iratban, kiadásainak nem kell mást visszaadni, mint a szavak *értelmét*, azoknak *alakja* rájuk nézve közömbös. De mivel a nyelvemlékben a nyelv rögzített alakban, írásban maradt ránk, a nyelv rögzítési mód pontos ismerete nélkül magát a nyelvet sem rekonstruálhatjuk. Minthogy pedig a *tartalom* és az *alak*, melyben az megjelenik, két külön dolog, kiadásainknak is a szerint kell készülniök, hogy ki számára készülnek. Két úrnak egyszerre nem lehet szolgálni. Vagy használhatja a nyelv bűvár s akkor a paleografiát nem tudó urak és a gimnáziumi

férfiak nem tudják elolvasni, vagy »könnyitenek« rajta s akkor egyikén sincs segítve, mert a nyelvbűvár már nem használhatja, a gimnáziumi férfiú még nem használhatja, mert ehhez is megkívántatik a régi írásmód ismerete, vagy csak az értelmet adja vissza a kiadás s akkor használhatja minden olvasó, kivéve a nyelvészeket és a paleografusokat.

Még csak egy kérdésem volna, a t. bírálóhoz. Nem akarom őt most se rosszakarattal se egyébbel megvádolni (holott kívánatra mindezt *be is bizonyíthatom*,) de a következőkre feleletet várok. Ő a többek közt ezt írja: »Vizsgáljuk meg mennyiben állja meg a helyét a felállított rendszer, a mely egész lényegében nem új ugyan, de egyes részben több új megjegyzéssel is találkozunk«.

»*Ilyen* (megjegyzés?) mindjárt a *nyelvemlék meghatározása*. — E meghatározás *annyiban új*, a mennyiben . . .« (79. l.) Hát mennyiben nem új? Evvel a t. bíráló következetesen adósunk marad.

»Helyesnek tartom a nyelvemléktan felosztását, csak azt kell az igazság érdekében kiemelnem, hogy *ez a rendszer nem új* s az eddigi nyelvemlék kutatásokban is több-kevesebb sikerrel alkalmazva volt«. (82. l.) *Mi* volt alkalmazva? *A rendszer?* Úgy látszik a t. bíráló nincs tisztában egy tudomány *anyaga, módszere és rendszere* közti különbséggel. De bárhogyan álljon is a dolog, én egy szóval sem emlékeztem meg arról, hogy akár meghatározásom, akár rendszerem *nem új*, nem neveztem meg forrásaimat, tehát hallgatolagosan *teljesen újnak* hirdettem őket.

Ha a dolog nem így van, akkor vagy plágiumot követtem el, vagy szaktárgyamban olyan súlyos járatlanságot tanúsítottam, mi feltétlen megrovást érdemel. Felkérem tehát a t. bírálót ugyancsak az »igazság érdekében«, hogy ha tud, *bizonyítson*.

A t. bíráló ismertetését egy hozzám intézett költői felkiáltással végzi »Ismertetésemben a mit mondtam, *legjobb tudásom* szerint mondtam s bár *szigorú de igazságos* voltam. *Ez* ne arra indítsa az értekezőt, hogy már *több oldalról is helytelenített tévedéseire* ragaszkodják, hanem hogy a jót innen is onnan is elfogadván, rendszerét tökéletesítse és nyelvészeti irodalmunkat gazdagítsa . . .« (85. l.)

Engedelmet kérek, de ez a »*több oldalról való helytelenítés*« nekem egy csöppet sem imponál. Első bírálóm, Balassa József, a Nyelvőr mult évi októberi és novemberi füzetében köztünk lefolyt vitát avval a kijelentéssel zárja be, hogy fejtegetéseimre kevés a megjegyezni valója. *döntsek el* majd a többi bírálók, hogy »melyikünknek a felfogása jár közelebb az igazsághoz és válik a tudomány javára«. (Nyr. 1898, 516. l.) Azóta két bírálóm »döntött«. Az egyik Réthei Prikkel Marián az Egyetemes Philologiai Közlönyben (1899, 58. l.), ki azt mondja, hogy bármennyire kardoskodom is a Nyelvőrben elveim helyesége mellett, *ő nem tartja azokat elfogadhatóknak*. Helyes. Ez ellen semmi kifogásom se lehet, az egyéni meggyőződést tiszteltem. A másik *döntő*, dr. Bartha József e folyóiratban. Láttuk hogyan vélekedik az emlékről, a nyelvemlékről az egyéni nyelvvállapotról s az írástan néhány tételéről, de hogy érvei mennyit érnek, épen e sorokban igyekeztem megmutatni. A *jót* bármikor bárhonnán is szívesen elfogadom, *kerestem* Bartha bírálatában is, de a míg ellenem »több oldalról való helytelenítéssel« dolgoznak és nem *érvekkkel* győznek meg, »*tévedéseimhez*« (?) változatlanul ragaszkodom.

Hubert Emil.